

пким, хидрографским, фитогеографским и антропогеографским приликама у терцијерном побрђу, у кристаластој, серпентинској и кречњачкој области. Географске разлике су нагештене, али типови, са својим одликама и у своје распрострањењу, нису утврђени. Многа су тврђења вероватна, али нису доказана. На пример: да се дно скаршћене долине Крње Јеле, на површи Таре, високо 1150 м, слаже по висини са високим терасама у сливу Дрине; да је површ Таре од 1400 м само дигнути део површи од 800—1000 м западно од Ужица; да се на овој последњој површи виде зреле долине, чија дна одговарају терасама од 5—600 м у овчарско-кабларској клисури итд. У северној Шумадији Кребс налази, „плиоцене заравни“ у висинама од 270—290 и од 205—220 м; на површи код Кремана констатује неогене слојеве итд. Ова (а и многа друга факта) позната су из радова „Србијиних научника“, за које Кребс вели да су из „ириденстичких разлога“ били занемарили проучавање Србије, бајећи се само српским земљама ван Србије.

Б. Ж. Милојевић.

Georg Lahner: Der westmontenegrinische Karst und sein hydrologischer Zusammenhang mit der Bucht von Cattaro. Petermanns Mitteilungen 1917, стр. 297.—302.

За Његушко Поље Ланер узима, иако то ничим не доказује, да је тектонска потолина. У марту 1916. год. трећина поља била је под водом. Али кад је киша престала, вода је отекала за два дана кроз понор у Хераковићима. На западном оквиру поља је отвор пећине у висини од 920 м. Ту је пећину писац назвао „Пећина Стефана пл. Саркотића“. Пећина се састоји од одсека, виших и нижих, и од дворана. Испод одсека су мали басени, испуњени водом, а кроз дворане и лети тече поточић. У висини од 570 м, дакле 350 м испод површине, писац је наишао на мању дворану, испуњену језером. У овом језеру, у дубини од 3 м, види се отвор куда вода даље тече. Писац слуги да ова вода избија у извору Скурде Ријеке код Котора.

Б. Ж. Милојевић.

ОПШТА ГЕОГРАФИЈА

Dr. Alfred Philippson: Grundzüge der Allgemeinen Geographie. 1. Band. Einleitung — Mathematische Geographie — Atmosphärenkunde. Leipzig 1921. Akademische Verlagsgesellschaft m. b. H., VIII + 270 стр. са 2 карте и 55 скица у тексту.

Професор Филипсон, познат у нашим научним круговима по радовима о балканским земљама и медитеранској области, издао је пре годину дана прву књигу Опште Географије. У предговору истиче да ово није уџбеник у правом смислу речи, него више освежавање и кратко понављање свих географских питања, које кандидату знатно помаже при спремању за испите. Филипсонов рад је дидактична допуна неопходно потребним главним делима, рад који ће сигурно бити користан и свима наставницима географије у средњим школама. Из горњих је разлога излагање у књизи кратко, јасно, и лаким стилем написано, у главном по уџбеницима Вагнера, Супана и Хана.

У уводу је кратко оцртана битност и садржина Географије, њена историја, главне помоћне науке и методе географског рада. После општег дела долази Математична Географија (стр. 22—81), коју писац схвата у

нешто ширем смислу, јер у њој говори и о општим физичким особинама Земље као целине. Прво даје појмове о земљином облику, њеној величини, густини, топлоти, о стању земљине унутрашњости и магнетичности, па затим прелази на системе оријентације и на одређење географских координата астрономским и геодетским методама. О значају земљиних кретања и о њеном односу према другим небесним телима *Филипсон* не даје никакве податке, јер предпоставља да су главне чињенице од раније познате, ма да су та питања баш са географског гледишта важна.

Други, знатно већи, део ове књиге посвећен је Метеорологији и Климатологији (стр. 86—247), где упозорава, да студенти Географије имају и сувише мало појма о догађајима у ваздуху, без којих је Климатологија неразумљива. Ту на првом месту даје нешто друкчију дефиницију о Климатологији но што је Ханова, у главном сличну мојој („Гласник Геогр. Друштва“, св. 5.), а осим тога прецизира смисао и циљ средњих вредности у Метеорологији, јер им се значај већином не схвата тачно. Код топлоте, ваздушног притиска и ветрова, водене паре и воде у ваздуху прво износи опште појаве, а при крају се увек нарочито опширно задржава на њиховој географској подели. У засебном одељку тумачи значај барометарских депресија на средњим и тропским ширинама и њиховог прогресивног кретања, као и услове слаповитих ветрова (фен, бура). При крају долази одељак о подели климата на Земљи, у коме *Филипсон* узима истовремено у обзир услове топлоте, влажности (тј. количине ваздушних талоба) и општег вегетацијоног карактера, као што су у својој подели учинили *Демарштон*, *Хешнер* и *Кепен* (у класификацији климата од 1918 год.). Узимајући од сваке што је најбоље, поставио је по личним назорима поделу климатских типова, каква му је изгледала најпогоднија за дидактичке сврхе. Још самосталније је *Филипсон* поступио код поделе климатских провинција, која се надовезује на климатске типове. Подлога поделе на климатске провинције у главном су поједини топлотни појасеви, чије су границе представљене изотермама — 20°, 8°, 20°, и 24° у најхладнијем месецу, а с друге стране изотермама 5°, 10°, 20°, 25° и 20° у најтоплијем месецу. Ове се границе донекле пружају у правцу упоредника, док су „меридијоналне“ границе појединих области повучене у главном према географским условима (оријентација веначних планина, влажни и суви ветрови, топле и хладне океанске струје итд.). На тај је начин *Филипсон* добио 64 провинције: 5 арктичких, 18 северних умерених, 12 северних субтропских и тропских, 7 екваторијалних, 16 јужних тропских и субтропских, 3 јужне умерене и 3 јужне поларне провинције.

Као подсетник ова ће књига бити врло корисна свима географима и онима који су блиски географији, нарочито због јасноће у излагању и великог броја географских питања, која су изнесена.

П. Вујевић.

Jean Bruhnes et Camille Vallaux: La Géographie de l'histoire. Géographie de la paix et de la guerre sur terre et sur mer. Avec 36 cartes et diagr. Paris, Librairie Felix Alcan 1921.

У проблему односа географске средине и историје могу се издвојити два момента: утицај географије на историју и утицај историских факата на географске погодбе људске егзистенције. Док је антропогеографија знатно успела у одређивању важности природних агената, историски део проблема остао је оскудан материјалом за позитивне закључке. Писци ове књиге расправљају питање са географског гледишта, али у

њој не заборављају да додирну и његову другу страну. Однос природе и историје данас је предмет контроверзија и на његовом решавању мораће се још дуго радити. Да би се упознали са погледима писаца, биће изнете основне идеје ове књиге.

У првом одељку писцима је задатак да покажу како историја утиче на географију; затим, како географија утиче на историју, а на трећем месту, у којој су мери и у каквим формама људска бића географски фактори.

Људи стварају историју на земљи, а историјом и географију. Човек искоришћава земљину површину мање или више, према прогресу. Да нису имале сумарене и телеграфију без жица, Централне Силе би много пре биле побеђене. Проналасци и њихове практичне интерпретације дубоко мењају односе између људи и мора, између људи и континенталних просторија, као и људски економски и политички живот. Прокопавање Суецког и Панамског Канала данас се ставља међу највећа факта у људској историји. Својим напорима људи теже да дефинитивно измене земљину површину и тако „упечаћавају“ историју у географију.

Али људска друштва и њихови односи зависе од поделе и облика копна и мора, као и од природе речних и морских канала, тј. од географског положаја. Потребно је признати да су и људи географски агенти модификатори, јер они праве канале, доводе воду за наводњавање, исушују барске пределе, граде куће и путеве, крче шуме, топе руде, гаје извесне биљке и животиње, а друге тамане, искоришћавају минерале или, краће речено, они на земљи руше и стварају. Све моралне и социјалне науке баве се људском активношћу. И ако се оне у раду помажу, географија ту има свој домен испитивања. За њу је неопходно потребно да изађе из генералитета и неодређених односа између природе и људи. Да би те односе научно расправила, она се мора строго чувати простих закључака апстрактног детерминизма и механичких тумачења.

На науке о човеку географски принципи могу имати врло користан утицај. Данас постоји преисториска географија и проучава утицаје физичке средине на људски живот: становање у пећинама, искоришћавање специјалног камења и одређене фауне, ограничавање зона насељености инвазијама глечера. Али она не проучава људске трагове само у времену, већ и у простору. Преисторији је због тога потребна картографија. Географија неј помаже да изради карту насељавања, њихових модификација, густине насељености, распрострањања разних алата по областима итд. У преисториским студијама и о географији се мора водити рачуна.

У светлости географије може се објаснити зора далеких времена коју ми назиремо, а проучава је протоисторија. Природне снаге и услови утичу и на ову прву људску историју. Море је један од путева; оно објашњава преношење факата, идеја и веровања, која су се полазећи од високих платоа средишне Азије, обала Еуфрата и Нила, кречњачких гребена Јудеје или равница Галилеје, рашириле до атланских обала наше западне Европе и престављају зору наше цивилизације.

У дубокој анализи факата људске географије не налази се само економски, него и социјални проблем. Неродне године стварају глад и скупоћу, а родне благостање код људи.

И поред природних услова сва људска активност зависи од онога стално покретног агенса, што га зовемо људско биће. Морамо се чувати фаталистичких детерминација људских радњи климом и земљиштем. Према временима и местима, иста природна факта су била, али више нису; границе, — *антиномија граница*; од острва са сличним физичким

и климским приликама нека су пренасељена, као Јава, а друга готово пушта, као Суматра, — *антропономија острва*; Шпанци после открића Америке одмах посташе морепловци, — *антропономија раса*. На истој територији врсте активности се мењају, допуњавају и преплићу. Неки научници сматрају да су људске групе подељене у непроменљиве категорије: пастире, земљораднике, рибаре и т. д. Извесна врста људске активности није строго монополисана; она има само предоминантну форму, али њој се придружују и друге врсте живота. Може имати и више форми (сељаци крче и искоришћавају шуму, обрађују земљу, гаје стоку). Начин активности мења се и са сезонама. Сељаци у лето су земљорадници или пастири, у зиму индустријски радници, дрводеље или каменоресци, Због тога се факта људске географије не смеју сматрати само као функција природних услова, јер и људски рад ту вреди. Природа земљишта, његов хемиски састав, метеоролошки и хидрографски услови су увек од утицаја, али у контакту између човека и земље, човек служи као варница, Најплоднији и најбоље природом наводњени предели не дају најбољу жетву. Има чак и неподесних природних прилика које су принудиле човека да ради врло напорне послове и тако усаврши своју културу и развије благостање. Психологија маса често објашњава тајну ванредне плодности земље. Услед овог сталног рада промени се морални темперамент људи, они постају дружичији.

Географија има велику важност у питањима људске исхране. Цереалије дају највећу количину хране човечанству. После њих највише се троши месо и ако га се неки народи потпуно уздржавају. Млеко се много продаје у великим варошима. Народи још имају својих снецијалних јела.

У 19. веку агрономија је учинила открића која омогућавају трансформацију биљног покривача. Овај велики културни факат може да изазове револуцију у распрострањењу животиња и економским односима људских група. Биљке се, као животиње и људи, боре између себе на површини глоба; најотпорније врсте шире се на штету најслабијих. Али ту интервенише човек да у своју корист измени резултате, па чак и услове борбе; он развија и заштићује корисне биљке и врши *избор врста и варијетета*. Агрономија је не само одредила најподесније теренске услове за култивисање разних биљака, већ је људе упознала и са тајним механизмом биљног клијања и рашћења. Али је њен највећи напредак у проналаску и производњи хемиских елемената за исхрану биљака.

У експлоатацији земље човек је извршио велики прогрес бољим искоришћавањем природних елемената. Вода је неупоредиво богатство; она је услов сваке културе и живота; тамо где нема воде нема ни биљака и човек не може живети. Биљке троше воду у количинама која се једва може замислити и зато целокупно вегетабилно земљиште мора бити наводњавано. Па ипак није довољно да људи у некој земљи добију воду, није доста што им кише, извори и реке доносе прве услове плодности, већ воду треба штедити, наводњавање свуда спровести и организирати. Агрикултура се мора бринути да се не изгуби ниједна кап ове животворне снаге. Не одричући важност научних открића, не смемо забравити ни људски рад. Ова стрпљива снага људских мускула даје агрикултурним земљама знатну корист. Важан социјалан прогрес постигнут је применом машина у земљорадњи.

Становништво је врло рапидно порасло у току процлога века, али није једнако распоређено у екумени. У овим насељеним партијама

карта нам показује површине за настањивање. Један скучен детерминизам сматра да густина људских маса на територијама зависи од количине срестава за исхрану, становање и трговину. Има врло плодних предела у којима је мало људи (богате земље Аргентине, Нови Селанд, извесни делови Јужне Африке и Аустралије). Сами географски услови не могу објаснити неједнак распоред људи на земљи. Док је човек занемарио или је дуго занемаривао простране територије где му је обећаван лак живот, он је упорно радио да се одржи на земљишту које му даје отпора (Тибет, Памир, предели Ескимма и Самоједа). Један факат се јако истиче: *две шрећине* човечанства живи на простору, који не прелази *седмину* континенталних просторија. Европа, Индија и Кина имају милијарду људи, а пола милијарде живи у осталим огромним областима Азије, Африке, две Америке и Аустралије. Разликују се две категорије зона настањивања. Прву чине зоне *пасивне* концентрације, где се људске групе налазе у директној зависности од природних услова. То су Кина, Индија, Египат и Судан, земље воде и сунца. Оне нису предели лен ости, већ ограниченог и непотпуног рада. У другу категорију се увршћују зоне *активне* концентрације. Ово су земље борбе и *стријумфалног* напора: борбе против мора, шуме и степе. Индија је данас једна од главних језгра концентрације. И ако је њена важност умањена од пре једнога века, њу насељава петина земаљске популације, више од 300 милиона. У насељавању Индије географски услови су суверени. Овде се људи умножавају јер им средства за живот даје оплођавајућа акција воде и сунца. Кина је још насељеније концентрационо језгро. Кинеско становништво зависи од топлоте и изобиља влаге са Тихог Океана. Готово цела Кина налази се на северу од тропског појаса и ван граница вегетације која је штетна човеку због своје ексцесивне бујности. Док европски народи врше енергичне колонизације по Аустралији, Сибиру и Америкама, Кинези и Инди нису способни за тако велике и далеке миграције. Друге две земље „воде и сунца“ су Египат и западни Судан са атланским обалама Гинеје. Оне имају несравњено мању масу него Индија и Кина.

Сасвим је друкчији изглед у зонама насељавања где је људски напор упућен у борбу против природе и где изгледа да умножавање људи постаје из тешке борбе за живот. То је борба са морем које даје најстарија, али увек жив и актуелан пример *активне* концентрације насељавања, где су се људи множили не да би пасивно уживали плодове које им даје природа, него да створе нова средства за живот на њен рачун. Море је васпитач за напоре. Млаке воде дају Француској, британском архипелагу, северним поморским државама, Норвешкој и британској Колумбији њихову магловиту и релативно топлу климу. Ове зоне су богате рибом; обалске кише оплођавају благу магловиту климу подесну за велики број корисних култура. Рибари и морепловци овде се излажу опасности од смрти, али су магле Нове Земље, ветрови Голфске Струје и велики таласи Исланда и Норвешке створили чврст морал код раса, изоштрили њихову интелигенцију за борбу, те отуда произилази специјална плодност код ових народа. Овај интензивни живот могућан је само ако су обале ниске и где је лак приступ са мора. За нову као и за стару Енглеску агенси концентрације створени машинизмом и крупном индустријом сталожили су се на првим људским стратификацијама. Американци Уједињених Држава у прво време били су рибари и морепловци и крчили саване и шуме. У Јапану је примитивна аинска популација замењена енергичним расама, које су се оспособиле да се успешно боре са морем. У тропским морима људи не

пролазе кроз тешку школу искуства свакодневних напора који би их научили да себи обезбеде живот и да га дисциплинују. Површинске воде кад су сувише топле релативно су сиромашне рибама, пужевицама и шкољкама и због врелог сунца, стајањих вода и животињског и биљног трулења јављају се жута грозница, дизантерија, маларија и мијазме других болести.

Други важан агенс за насељавање морских обала је трговина. Ту се мисли на трговину која се креће великим путевима преко Атлантика и Пацифика, између континента западне Европе и Кине преко Средиземног Мора и Индиског Океана. Она је један моћан фактор урбанизма и мешавине најхетерогенијих раса. Средиземно Море је за нашу цивилизацију први васпитач у поморској вештини и трговини. Његова важност била је огромна у античко доба. Инвазије варвара и ислама прекинули су ову прву концентрацију насељавања Средиземног Мора. Узалуд су Бенова и Венеција од XI до XV в. држале неколико трговачких путева између хришћанства и ислама. Проналазак океанских путева у XV веку нанео је смртни ударац већини медитеранских вароши. Отварање Суецког Канала у XIX веку пробудило је из летаргије вароши Средиземног Мора и његове путеве учинило великим поморским путевима.

Још од првих историских времена врши се стално спуштање становништва од с. и. на ј. з., од пустих афричких и азиских обала ка обалама Средиземног Мора и од њега обалама и архипелазима атланске Европе. Умерене и субполарне земље са често хладном и магловитом климом постале су изабране земље људске породице. Северна мора, опасна али богата рибама, и отворена комуникацијама, у ствари су била мање непријатељи човеку од баровите земље и шуме. За насељавање неких обала море је важан агент поделе и плодности, јер је распоред становништва вршен дуж обала. Горе су наведени узроци насељавања обала, али за настањивање унутрашњости континента првим снагама потребно је додати нове, а то су: пастирски шатор, раоник и секира. Земљу која ће их хранити људи су морали да освоје од првобитне шуме и степе обрасле травом. Тако су средња, западна и северна Европа биле постепено одузимане од шуме и шумске масе смањиване. Идући са ј. на с. видеће се да је се покрет колонизације и насељавања вршио на исти начин у целој историској Европи; Француска је најстарија, а Скандинавија најмлађа земља освојена од шуме. Северна Америка даје супротну слику Старога Света: од Атланског Океана до Мисисипија крчење је претходило земљорадњи. У свима зонама које су нагнуте океану налази се бујна шумска вегетација, док у срцу континенталних маса сув ваздух ствара степену. У зонама старих шума земљорадничка насеља су гушћа него на степском терену чак и кад је он богат цереалијама. Ова нас околност на први поглед изненађује. Степе, као лако пролазне области, привлаче пастирска племена са њиховим стадима и шаторима од платна. Ту се одмах може ставити плуг у земљу без дугих и мучних напора које тражи крчење шуме. Степа је врло подесна за стварање сталних насеља.

Шума васпитава енергију и људи могу од ње да извуку велике користи својим радом. У степи човек се задовољава мањим напрезањима пастирског живота, где млеко и месо служе као помоћ за све потребе. Шума даје човеку кућну грађу и она га стабилизује. Она изазива стварање група од колиба из којих ће постати село, док степа ништа не даје за фиксирање породица: степа је област пролазних шаторских група. Кад су шуме знатно искрчене а степа добила своју праву вредност, земљорадничка насеља добијају већи простор и густину. Она по-

степену освајају нове пределе за цивилизацију и густина им расте у сразмери усавршавања метода и алата за пољопривредни рад.

У пермеабилном земљишту тешко је добавити воду и сељаци зидају куће у близини бунара и водених линија. У импермеабилном терену нема негода због воде, те су ту села мала и куће удаљене.

Миграција има разних врста. Емигранти Шкотске и Енглеске већином нису гоњени глађу, као у словенским државама и јужној Европи. Они не траже лаке, скромне и сигурне ситуације као француски сељаци, који долазе у Париз и велике вароши. Енглески емигранти иду свуда по свету да траже срећу и исељавају се у огромним масама. Али индустрија Велике Британије остаје увек активна, оне што отпутују замењују они који долазе из других држава. Пример емиграција због глади даје Италија. Ту економски услови спречавају да се сачува природни прираштај становништва. Сиромашна угљем и металима, удаљена од великих трговачких комуникација и поред алпских железница Италија нема услова који омогућавају велике људске концентрације. Италијанско земљиште не даје цереалије које су нужне за густу популацију и зато је оно велики извозник људи што их глад тера од куће. У свима миграцијама географски фактор је нераздвојан од социјалног фактора.

Миграциони покрети су стални и негде су разбијени, а негде збијени. Зато се ту могу издвојити две врсте: миграције у масама, где се истовремено крећу велике групе и инфилтрационе миграције, које индивидуе и мање група врше лагано и стално. Има много случајева где индивидуе и разне групе долазе из разних и врло удаљених области па се концентришу на једној тачци или на једној уској зони; има и других случајева где се депласирају читаве масе, да би се разбиле у све мање и неприметне струје. Због тога се код миграција мора водити рачуна и о социјалној психологији маса. Миграције зависе и од професионалних способности и колективних жеља група, а не само од општих прилика средине. Људи што бегу од глади и ропства траже пре свега хлеба и слободе. Беда која падне на сиромашне земље може створити миграције у масама. Уместо да се још више концентришу, масе се разбијају у новим земљама на струје и жице.

Велике миграције маса или инфилтрације не производе на становништво никакву трајну промену ако у њима нема женскога елемента или ако он није довољан. Чак и кад се исељавање непрекидно врши, насељавање емиграната нема сталности ни изгледа на будућност. За себну врсту чине избегличке миграције због политике и рата. То је насељавање тешко приступачних предела: планина и високих планинских долина, полупустињских степа, полуострва и острва ван путева за освајање и трговину. Ми не познајемо довољно њихове узроке и њихов механизам, јер се традиције и писана историја мало баве побеђеним народима. Географски детерминизам није довољан за објашњење ни померања маса, ни инфилтрација. Разноврсност потреба и апетита код група, све заоштренија борба између њих као последица бројног раширења, дају велику вредност снагама и мотивима чисте социјалне психологије у човечанству које се лагано ослобођава потчињености природи. Често су земаљски рељеф, водене линије и маринске масе канализирале у одређеном смислу људска кретања. Делови глоба који су дуго заустављали велике покрете група то су: високи планински масиви, безводне пустиње, шуме баре, и велике океанске просторије. Најбитније питање које овим народима поставља географски детерминизам, то је питање исхране. Они иду тамо где могу да прођу, а нарочито ту где

могу да једу. Дуговремена путовања и немогућност да носе намирнице оријентишу масе зонама где има изгледа да што нађу за исхрану дуж свога пута.

Номадизам не само да није вољно социјално стање, него је привремен у много случајева. Ми често сматрамо као сталну ситуацију или етничку карактеристику неког народа или племена оно што је само принудно стање. Све људске групе теже да се стално настане; оне које су у номадизму ту су против своје воље.

Државе су друштва организована за то да осигурају људима њихову личну сигурност и мирно уживање њихових добара и плодова рада. Пошто се и најпростије вршење ових права не може разумети ако оно није праћено сталним држањем једног дела земљине површине, појам државе је територијалан, а у исто време и правни. Кад се врши насељавање човек није далеко од земљишта; чак и кад се креће увек непосредно осећа акцију природних услова. Ствар је друкчија код формације и еволуције држава. Овде се врло ретко осећа акција природних прилика на непосредан и видљив начин. Политичке заједнице никад се не моделирају пасивно помоћу средине, јер у себи садрже способност за све већу адаптацију и трансформацију. Па ипак државе се никад неће ослободити природних услова, нити ће политичка географија постати празна реч. Она ће узети у обзир историске потребе и флукуације, али ће водити рачуна о све већем утицају човека на природне агенсе.

Потреба колективне сигурности почиње се рађати оног дана кад су људи, настањујући се на извесној територији и искоришћавајући је за материјални живот, осетили да морају бранити отаџбину. Нека људска група која се стално помера не може створити чак ни ембрионарно политичко друштво. Апсолутни номадизам спречава сваку државну формацију. Њега готово нигде нема; постоје само зоне полуномадизма, где је могућна формација државе у простим облицима. За једну или две сезоне номади се настањују у некој области где налазе добре испаше за своја стада. Овај полунастањен номадизам помагао је у прошлости стварање пастирских или ратничких конфедерација. Ове полуномадске државе су флотантне, али опет постоје ма како били плитки њихови корени у земљи.

Поред настањености има још један примаран услов за стварање државе, а то је минимум бројне густине људи. Колективна сигурност је могућа само ако породице, елементарне социјалне ћелије, нису сувише удаљене. Али ово још није довољно за стварање политичке државе. У анализи формације политичких друштава, географски појам њиховог положаја има врло важног удела, јер положај не даје државама индивидуално обележје, већ одређује њихов однос према суседним и далеким земљама.

Има активних политичких зона, где постоје државе и пасивних, где политичка друштва пројектују своје сенке или шире своје рамификације. Активни политички региони јављају се у зонама контакта планинских масива са великим равницама. Државе се често стварају у планинама, па затим прелазе у равнице. Италија, изгледа, још не би била створена да није имала као базу активни предео Пијемонт. Има случајева где високе области служе као природни оквири више за одбрану него за напад. Оне користе као природна утврђења, а нису базе за ширење. У току историје активни предели постајали су пасивни и обрнуто. Негде се стварају нове области политичког врења док старе падају у летаргију, а негде се из рушевина старе државе јавља обновљен живот

Ако се стварање врши лагано државне конституције су тада солидне и трајне, а ако се државе стварају сувише брзо, њихове зграде бивају брзо и разорене. Мале државе се одржавају узајамним неутралисањем притисака великих сила, као Данска, Белгија, Холандија. Тако се *мегалосташизам* допуњује *микросташизмом*.

Државе могу да осигурају кохезију својих делова само помоћу путева. Код путева је битно *стална сигурност* пролаза. Без организоване државе нема правих путева и оне их граде најпре из политичких циљева, па после из економских и социјалних. Путеви су већином дело државе и не могу постојати без државне заштите.

Развитак државе се слаже са развитком њихових граница. Оне нису просте демаркационе линије већ зоне знатне ширине, где су на територији суседне државе са обадве стране организми за одбрану или напад, комуникације и фискалне мреже. Обале су морске границе. И њих има само ако постоји организована држава. Кад су у својим ембрионарним формама државе не траже контакт са својим суседима; чак и у њиховој унутрашњости путеви су малобројни и несигурни. У областима номадизма и племенских целина прећутним споразумом одређене су као границе правнине, шуме, степе и пустиње, које представљају зоне несигурне судбине. Друга фаза у еволуцији граница почиње кад се државе које имају сложену политичку и војну хијерархију нађу у контакту са рђаво организованим или полуномадским друштвима. Тада су границе у стању несигурности која није ни рат ни мир. Као граница ту треба да служе природне сметње, а на slabим тачкама утврђења. У ранија времена граница је била празан појас, а модерна граница је организован простор. Границе нам показују државе у сталном положају одбране и напада, па их због тога зовемо границе *затегнутости*. Између суседних друштава степен сталне затегнутости је различан и негде су на границама тако јака утврђења да изгледа као да се сваког момента очекује рат, а на неким местима се чини да се граница само у привидно осигурава. Према дипломатским конвенцијама су природне границе: обале, реке и планински ланци. У ствари реке нису препреке; оне и њихове долине су зоне спајања и неефикасне су као заштитне границе. Практично узев, ван океана у активним областима не постоје природне границе између држава. Покрети су свуда могућни, ни реке ни планине их не заустављају.

Главна варош неке државе није само центар мишљења и политичке акције. Она је и резервоар духовних и материјалних снага. За званичну варош врло брзо се везује индустриска, трговачка и пословна варош. Политичке и економске снаге тако су измешане да их готово не можемо засебно проучавати. Постанак вароши условљен је *местом* где се налази. Она је на некој тачци коју је лако бранити или која је подесна за пословне односе и размену производа. Али оно што чини главну варош то је њен *положај* према целини државне територије и граничним линијама, поред користи од места. Централне вароши су природне и вештачке. Важност првих одређена је *местом* и *положајем*, а других само *положајем* и оне су последице политичких потреба. Пример за природне центре су Лондон, Париз, Берлин и т. д., а за вештачке Петроград и Мадрид. Велики број централних вароши налази се на морским обалама. Има неких којима су пристаништа у предграђима. Прве вароши су *маритимне*, а друге *ценемаритимне*. Маритимне тенденције главних вароши објашњавају се важношћу морских граница и потребом да се завлада великим океанским путевима. Овде су политички погледи у тесној вези са поделом и циркулацијом богатства. Маритимне вароши

су јако експониране за непријатељске нападе и зато су мало даље од обале. Због тога се Атина допуњава Пирејом, а Рим Чивита Векијом. Континентални центри су много сигурнији од непријатеља. Вароши: Париз, Београд, Техеран, Пекинг и многе друге су *ексцентричне*, јер се налазе далеко од географског центра. Положај тих ексцентричних главних вароши условљен је тежњом да се осигурају државне границе.

И ако су лакша кретања у модерном свету, грађани су још тешње везани за државу у којој су рођени. Човек данас тешко може да се ослободи своје *националности* и на тај начин констатује се скуп осећања и тенденција које зовемо патриотизам. Ниједна држава овога доба не може да се изолује и да се не интересује догађајима не само код суседа, него и код других главних држава. Све се ради по принципу *равношеже*, а ова реч за свако политичко друштво значи конзервацију независности између притисака који га окружују.

Државе се групишу у две категорије: *централистичке* и *федеративне*. Овој првој категорији припадају све старе европске државе. Брзина и умножавање комуникација одузима сваки разлог ранијим административним поделама; због усавршеног саобраћаја делови (окрузи) треба да буду већи и у мањем броју. Федерализам постоји као *кантонални* тип (Швајцарска) или као *колонијални* тип (Канада). Први тип је претставник прошлости, а други прошлости и будућности. Америчке републике нису федерализми на економској основи; њихови главни циљеви су независност и сигурност.

Из свега излагања у књизи изводи се закључак: да је једнострани детерминизам дуго времена нетачно претстављао односе између историје и географије. Као што неки научници и философи нису признавали утицај физичке географије, други су, напротив, преувеличавали важност географије у историји. Из природне географије не може се извести цела историја: исте снаге, исти природни услови не агирају на исти начин у разним временима. Људске групе на различне начине реагују на атмосферске, маринске и теренске утицаје. Овим варијабилним односима географије и историје приписиван је или *сувише велики конципицијалност у времену или сувише строга аналогија у простору*. Земља одређује људску активност, али је и човек господар земљин.

Људи су се рапидно умножавали у току прошлог века, а изгледа да ће се још умножавати. Ширећи се и растући групе организоване у државе, или на путу организације, приближиле су се или се све више приближују: зоне контакта, притиска или конфликта развијају се без застоја.

Ако људи показују тежњу за јединством у начину храњења, одевања и путовања, они за њим не теже у својим идејама, навикама, раду и обичајима. Људска раса се не униформише. У њој се одржавају и одржаваће се клице дубоког ривалитета који се намеће групама услед све већих потреба консомације. Ове потребе не могу се подмити уговорима. Интереси ће се све више сукобљавати у колико цивилизовани живот постаје сложенији.

Због тога велики рат није припремио светски мир, али је истакао тесну везу између опште политике држава и народне економије. Политика и економија развијају се под утицајем географије. Погрешно је тврђење да је тај развитак само у функцији географије, јер би то било једнострано гледиште. Може се, међутим, тврдити да ће у свакој националној или светској политици питање хлеба и одела, као и питање угља и петролеума, имати пресудну важност.

И поред свих својих празнина и слабих страна Версаљски Уговор и они који га прате, представља један од највећих факата историјске еволуције. Економска и социјална питања ту имају бар толико важности колико и питања суверенитета и територија. Ово је први случај да велики уговори равнотеже добију овакав карактер. Он се не налази ни у Вестфалском Миру 1846., ни у Бечком Миру 1815. г.

Универзалност последњег рата показала је да модерно човечанство чини *целину*, али та целина није ни јединство, ни хармонија, ни браство, ни мир.

Ј. Тепаловић.

Dr. Ph. Isaiah Bowman: The New World, problems in political geography, World Book Company New York, 1921.

Америчани су ушли у светски рат не познавајући у ствари остали свет. Неколико људи у Уједињеним Америчким Државама познавало је политичке, географске, историјске и економске основе Великих Сила. Кад се Рат Народа завршио, видело се, колико је нових замршених проблема у свету, у које Уједињене Америчке Државе морају ући. И како је дужност грађана у демократијама да одлучују о будућности своје земље, Др. И. Боуман је узео на себе да олакша Америчанима тај посао. Он је покушао да изнесе преглед Новог Света, створеног Уговорима о Миру. И он је писао све на један јасан, кратак начин, као прави географ. Пише ли о Тешену, о Бургенланду, о Скадру, о Ријеци, о Тангеру, о Мисиру, о Новим Хебридима, Др. Боуман то ради као да говори о реци Мисисипи или о Хималајима. Мирно, без пристрасности, он расправља садање и предстојеће сукобе међу народима због граница, због нафте, угља, кудеље, гвожђа, као да говори о преисторијскоме добу и људима. Њему је то наравно лако; био је и сад је далеко од сваке свађе и парбе, које је Стари Свет имао и које има још. Ми који смо у светској гужви од 1912, не видимо да нека историјска факта или оне силне статистике не одговарају истини; заразила нас је пропагандска болест. И то не само нас на Балкану, него целу Европу. Др. Боуман сваку ствар износи каква јесте, црна или бела; тај не заслађује речи. Он ће Румуне напасти што даве Мађаре, који су јуче њих давили. Он ће рећи Великим Силама да су глупо радиле што су у Уговоре о Миру уносили онолике слободије за националне мањине, гледајући у томе клице за будуће ратове. Расне мржње и славна прошлост биле су и остају опасност за мир. После Версаљскога Уговора о Миру, број спорних тачака и предмета за трвење и борбу, увећао се. Европа и Азија кипте новим Алзасима и Лотрингијама, а они који ће се у будућности јавити на светској ратној поворници, нису потомци исцрпених раса, већ нови, сирови, млади борци... Др. Боуман је у овој књизи метнуо прст на најосетљивија места у Европи (Немачка, Пољска, Мађарска, Аустрија, Јадранско Море), у Азији (Јерменска, Месопотамија, Сирија, Дарданели). Негде су нове државе притисле туђе поданике, негде су у стратегијске границе унесени читави окрузи; негде су оне државе одсечене од мора. Проширивање нових граница у Средњој Европи (т. зв. спорне зоне), колоније, концесије, мандати за окупације, интересне сфере и т. д., све то је Др. Боуман додиривао и увек с истом мирношћом, озбиљношћу и разумношћу. Правећи преглед Новог Света, који обухвата проблеме Европе, Азије, Африке и Аустралије, Др. Боуман се, наравно, занимао и нашом државом, као и нашим суседима. Оно што је изнео о Маџарској, о Аустрији, о Румунији, о Чехословачкој, о Ар-

банији, о Бугарској и о Грчкој, на једно сто страна, не би се морало врло много исправљати. Све је ту, и прошлост и садашњост. Његова прорицања за будућност ових држава нису сасвим светла. Уговори о Миру, расне особине и економски услови тих држава такви су да друкчије не може бити. Сви они сматрају да нове границе нису још дефинитивне.

Набрајајући многе спорне тачке међу народима без оптимизма или без песимизма Др. И. Боуман је посветио Југославији и Јадрану више него и једном од мањих проблема. Наш је проблем најтежи. Свуда око нас су сами непријатељи; па и опасност за ратове свакодневна. Главни узроци за то су ова четири: 1) на северу од Дунава, нарочито око Темишвара, прикључено је много Маџара и Немаца, који нису жељни да уђу у састав наше државе; 2) на истоку, из стратегијских разлога, присаједињени су срезови царибродски, босиљградски и струмички; 3) на западу две незадовољне провинције, једна независна Арбанија, друга Црна Гора; 4) супарништво с Италијом о Ријеку, о Задар и о Скадар. По његову мишљењу у нашој земљи, не знам зашто, разорне су снаге много јаче него у Румунији, у Чехо-Словачкој, те и то појачава опасност горњу. Изнад свега је озбиљно супарништво Југославије и Италије, које се могло уклонити да није било Лондонскога Уговора од 25 априла 1915 и да се Аустро-Угарска није распала на етничке државе. Др. Боуман мисли да границе Италије није требало повлачити према етничкоме начелу, него према другим факторима. Трбала је да она буде једини господар Јадрана, што, каже он, не поричу ни Југословени. Ово његово мишљење неће бити тачно. Наш посланик у Риму 1915, а Н. Пашић у Петрограду су 1916 давали изјаве о супремацији Италије у Јадранскоме Мору, али не у том смислу. Нити Југословенски, нити европски, нити какви светски интереси, изискују супремацију Италије у Јадранскоме Мору. Напротив, сви ти интереси налажу да оно буде *mare liberum*. У италијанским рукама оно би било стално повод за рат између нас и Италије, између ње и Европе. Да је дата Италији цела источна обала Јадранскога Мора, сигурно би дошло кроз десетак година до рата између нас и ње и баш због тога. Овако то не мора бити. Ово што ради Италија, поред Рапалскога Уговора, око Ријеке, за Трст, за Полу, за Задриму довољно је и за лајичке очи. Докле год тако ради то супарништво између нас и ње биће непомирљиво, и опасност за рат увек жива.

Taking it as a whole, his statements and the numerous beautiful photographs and good maps (the work contains 215 maps and 65 photographs), the „New World“ is a rare book. It is an excellent introductory manual of world politics. Both the narrative and his judgment of events, as well as the maps which show either the distribution of the national minorities within the new boundaries in Asia, Africa, Australia and Europe according to the Peace Treaties, can serve not only as a basis for work, but even as a control over many other actions of a similar kind. Out of the numberless books, reviews, brochures, pamphlets, newspapers and other publications, which treat of the same events, the „New World“ comes as the most reliable, because it is quite impartial and sincere. Every other similar book, even those containing only official documents, always possesses some amount of partiality. But the work of this unemotional geographer is without it. We, therefore, warmly recommend it.

Јов. М. Јовановић.

Douglas W. Johnson: Battlefields of the World War, Western and Southern Fronts, New York Oxford University Press, 1921.

Овај професор физиографије на универзитету у Колумбији узео је на себе да докаже да је топографија и у овоме рату играла своју непромењену улогу као и раније. У светскоме рату пронађени су даљно-метни топови, ваздушне лађе, перископи су били велики помагачи; али опет познавање топографије било је главно. Какав брежуљак, неколико стопа карста, речица, нека увала, јаруга, били су од пресуднога утицаја на војничке операције у последњем рату. Терен је у Светскоме Рату остао што је од вајкада био фактор у стратегији и у тактици.

Поставивши себи то као задатак Д. Џонсон је књигу поделио на онолико одељака колико је било главних војишта у Светскоме Рату — та главна војишта јесу: Фландрија, Сома, Марна, Верден, Лорена, Трентино, Соча и Балкан. Сваки одељак је подељен на два дела; један у коме је приказана тачна топографија и слика свакога војишта; други у коме су изложене војничке операције. Све је то написао физиограф али не као научник него као популаризатор физиографије. Иза краткога прегледа битке, или уз сам преглед, иде топографски опис терена где се битка развија. Или у развијању битке развија се и топографија терена. „Крајем јула 1916 ускрсла српска војска напада на планински ланац Нице који чини основицу познатом троуглу између Црне и Вардара. То Бугарима не смета много, јер су се они закопали у неприступачни терен. Французи заузеле нешто западно од великога отвора Дојран-Струма, али даље не могуше пред огромним зидом Белашице. Опасност настаде кад због издајничке предаје кланца Рупела непријатељ поче припремати напад на оба савезничка крила захватајући цео фронт. Гурајући преко терасе широкога Битољскога Басена, непријатељ је натерао Савезничко лево крило да се повуче на висове који су делили ту низину од Островскога басена... 12 септембра Савезници, у жељи да поправе положај левога крила и поврате Битољски басен, пошли су целим фронтом од Островскога Басена па до Орфанскога Залива; главни покрет се развијао на левом крилу. Српске трупе северозападно од Острога дотераше непријатеља преко брежуљака и долина до главнога врха где југоисточно река Црна прави велики завој, затим ударише на Кајмакчаланске висове, који су били сводови за неколико миља дугу бугарску линију. После страшне битке од неколико дана непобедни Срби су отерали Бугаре са те утврђене позиције...“ И тако за свако од осам војишта. Просто се види како се развија битка и цео предео где се непријатељске војске туку, реке, долине, брегови, планине, баруштине и велике воде, живе масе војника.

Професор Џонсон је црпао материјал за своју књигу из многих дела, разговора, мапа, и свога властитога искуства. Вероватно да је понегде и што погрешно, нарочито у оцени појединих „цугова“ на војиштима на реци Соми, на Марни, где су били и Французи и Енглези као браниоци или нападачи али свакојак његове грешке неће бити велике.

General Bliss, member of the Inter-Allied Supreme War Council and delegate at the Peace Conference, has said of this book the following: „It is difficult to say whether this work of Professor Johnson has been written more for the geographer and geologist, or the military student, or for those who like to read charming descriptions in sweetly flowing language, of the physical landscapes in both their gay and gloomy moods — from the plains of Flanders to the precipitous peaks and lakes of the lofty

Alps and Balkans. They are so beautifully portrayed that neither the scientist nor the soldier, nor the inquisitive traveller need go in order to see with their own eyes and understand the Battlefields of the World War". We can only signify our full accord with those illustrative remarks of the wellknown American soldier, and heartily recommend to those who know English this book of Professor Johnson, who in his time has rendered through Dr. J. Cvijić many services to our nation at the Paris Conference.

Јов. М. Јовановић.

КЛИМАТОЛОГИЈА И ХИДРОГРАФИЈА

Viktor Conrad: Beiträge zu einer Klimatographie von Serbien. Sitzber. d. k. Akad. d. Wiss. in Wien. Math.-naturw. Kl., Abt. IIa, 125 Band. Wien 1916., стр. 1377—1417.

Г. Конрад у овој расправи износи главне податке о клими Србије, у границама до 1912 год. При обради је употребио делом публикован материјал, који је местимице морао бити исправљан, а делом нова прорачунавања необрађене грађе, и за 24 станице извео средње вредности за периоду 1891—1910 год.

По редуцираним средњим годишњим температурама на морски ниво (0·5° за сваких 100 метара вис.) цела је област Моравске долине релативно топла, између 11·6° и 11·9°С, осим тога се јављају два засебна острва топлоте: једно око Ваљева (12·1°), а друго око Смедерева—Гроцке (12·2°). Предео СИ. од Рама до Гребена је прохладан и ограничен изотермом 11·5°, а планински Југозапад још је хладнији, јер се јужно од Западне Мораве провлачи изотерма 11°С. Најтоплији је најјужнији део око Врање, са редуцираном ср. год. температуром од 13·2°С.

У изотермној карти зимских месеца слична је подела топлоте: СЗ и ЈИ релативно топли, између њих хладнији појас, а СИ и планински ЈЗ су хладни. Лети је подела сасвим друкчија: СИ је топал, — редуцирана температура на морски ниво је у Букову 22·4°—, скоро исто онако као много јужнија Врања, а прилично топла је и околина Смедерева, док је троугао Београд—Ваљево—Краљево прохладног лета (око 21·4°), а југозападне и јужне станице имају ниже редуциране температуре од 21·0°С. У таблицама су изнесене средње месечне температуре и температуре годишњих времена за све станице и поједине области: Подунавље — Посавина, Северозападна област, доњи слив Мораве, слив Западне Мораве и слив Јужне Мораве, затим средњи месечни и годишњи екстреми, средња апсолутна месечна и годишња колебања и апсолутно најниже и највише температуре станица. С помоћу дијаграма годишњег тока Конрад је за поједине станице одредио трајање топлотних периода, т. ј. колико су дана у години били топлији од 20°, 15°, 10°, 5° и 0°, а колико хладнији од 0° С. По Конрадовим вредностима сам прорачунао, да су просечно у целој Србији температуре изнад 0° од 1. фебруара до 26. децембра, свега 328 дана, изнад 5° од 11. марта до 19. новембра, свега 252 дана, изнад 10° од 10. априла до 24. октобра, свега 197 дана, изнад 15° од 9. маја до 25. септембра, свега 139 дана, изнад 20° од 25. јуна до 23. августа, свега 59 дана, а испод 0° од 26. децембра до 1. фебруара, т. ј. 37 дана.

Код годишњих количина киша показује се опадање од планинског ЈЗ (754 мм) преко средњег дела око Моравске долине, са 636 мм, ка сушном СИ (604 мм). Подела киша у годишњим временима у главном